

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Meelis Merila

Paistu kalmistu kabeli ja värava visuaalne hinnang ning säilitamise ettepanekud

Paistu tee 15, Paistu Küla, Viljandi vald, Viljandi maakond

2024/2025 õppeaasta
Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolituse lõputöö

Viljandi 2025

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	3
1. Ajalooline ülevaade	6
2. Hoone materjalikasutuse ja tehnilise seisukorra kirjeldus	16
2.1. Vundamendid	18
2.2. Põrand	18
2.3. Seinad	20
2.4. Katus	22
2.5. Avad ja avatäited	22
2.6. Interjööri ja viimistlus	26
3. Väärtused	27
4. Säilitamis ettepanekud	28
Kokkuvõte	29
Kasutatud kirjandus ja teised allikad	30
Lisa	32
Kabeli eelarve	32
Kabeli ja värava vaated	33

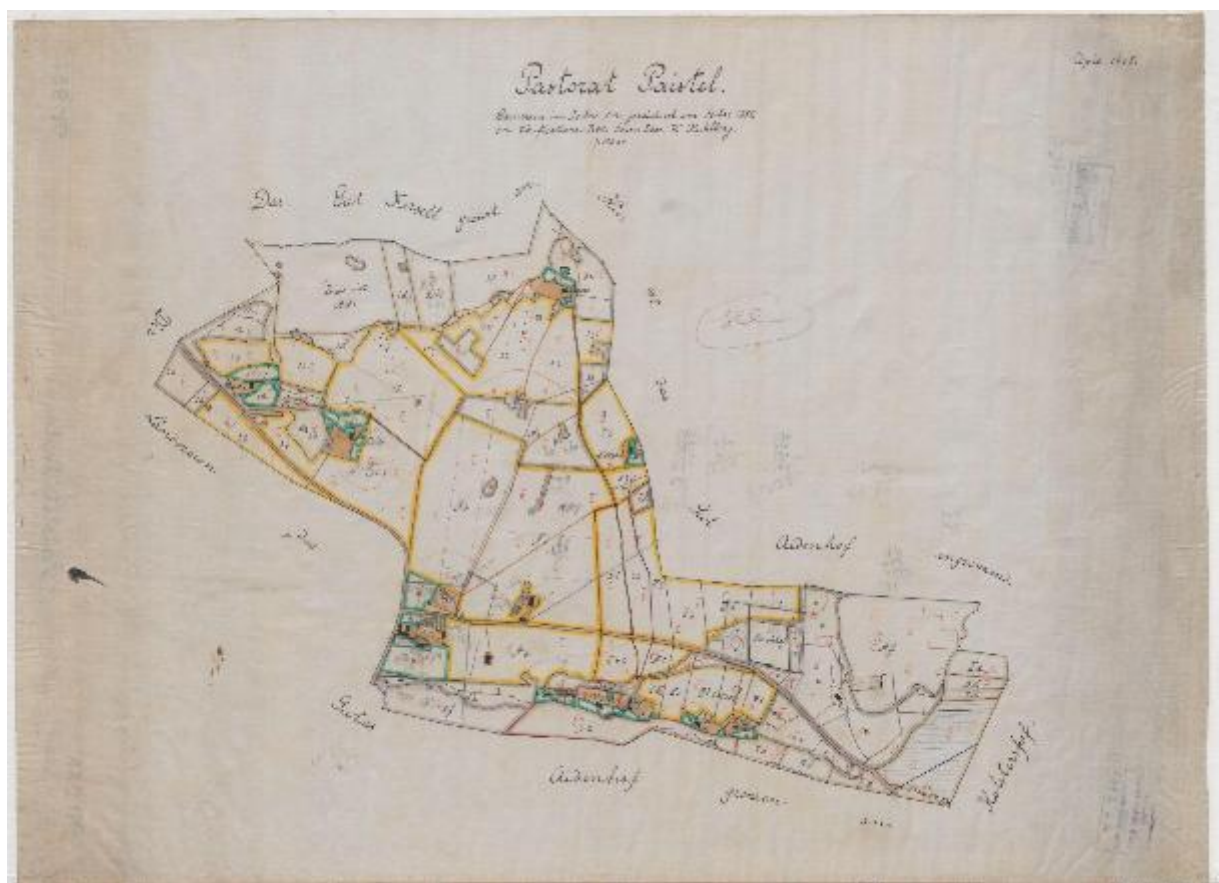
Sissejuhatus

Objekti liik: kalmistu kabel ja väravaehitus.

Alusandmed: Paistu tee 15, Paistu küla, Viljandi vald, Viljandimaa.

Kabel ja värav asuvad ajaloomälestisest Paistu kalmistul, mälestise nr. 27500¹.

Kabel on ehitatud 1889 aastal ja värav sai valmis 1905 aastal.

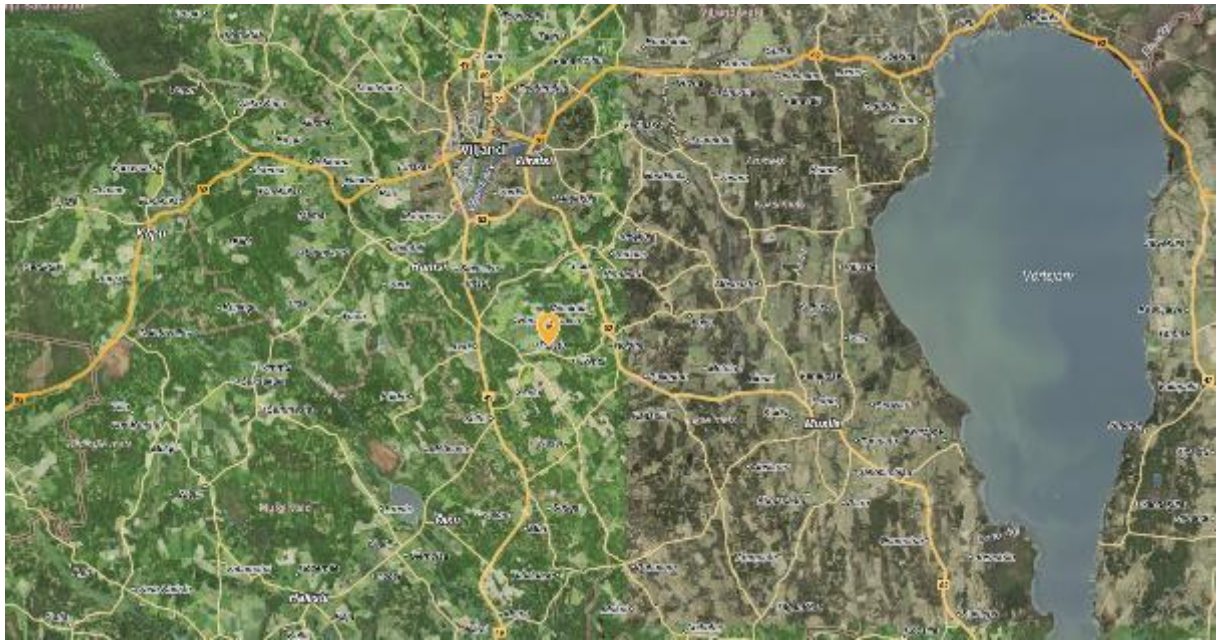

Joonis 1. Kirikumõisa maade plaan 1908 aastast, kalmistu vasakul kirjaga "Kirchhof" (EAA.3724, n 5, s 2766)²

¹ Paistu kalmistu, Kultuurimälestiste register,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=27500> (30.04.2025)

² Paistu kirikumõisa maade plaan 1908, Rahvusarhiiv, EAA.3724, n 5, s 2766

Joonis 2. Paistu kalmistu asukoht Viljandi vallas Paistu külas, Vaadatud 23.IV 2025³

⁴Joonis 3. Paistu kalmistu plaan, plaanil näha kabeli ja vana värava asukoht. Erakogu.

³ Paistu kalmistu asukoht, Maa- ja Ruumiamet, <https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/maainfo>

⁴ Merila, Meelis. (2022). Metallist hauatähised kalmistutel, Paistu kalmistu näitel. TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia. (lk. 23).

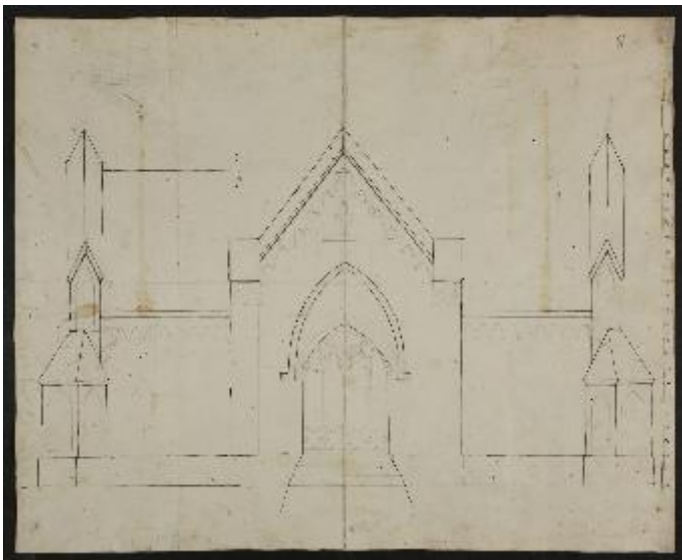
Paistu kalmistu on üks uhkemaid Mulgimaa kalmistuid, siin on säilinud üle 700 metallist hauatähise, lisaks sepistatud kalmuaiad, mida on säilinud 192.⁵ Samuti on hulgaliselt säilinud marmorist riste. Paistu kalmistu kabel ja värav on ühed uhkemad mulgimaal, “Mulgi rikkus” paistab ka kalmistul igal sammul välja.

Töö eesmärk on koguda andmeid kabeli ja värava ajaloo kohta ning kaardistada kabeli ja värava seisukord. Lõpptulemusena teen ettepanekud kabeli ja värava säilitamiseks.

⁵ Merila, M. (2023). *Sepisristide elementide valmistamise tehnoloogia Paistu kalmistu ristide näitel* [TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia]. <https://hdl.handle.net/10062/90185>

1. AJALOOLINE ÜLEVAADE

Paistu kalmistu praegusel kohal rajati 1810 aastal, kui 6. novembril eraldati üks vakamaa (umbes 0.37 ha, Riia mõõdustiku järgi) kirikumõisa põllust surnuaia tarvis ning pühitseti. Kirikuõpetajale lubas kihelkond vastutasuks teatud hulga heinu, mis jäi õpetaja Maurachi sõnul saamata. Esimene laiendus surnuaiale tehti 1892 aastal, kui eraldati juurde 2 vakamaad surnuaia laiendamiseks. Õpetajale maksti selle eest 10 rubla renti aastas. Õpetaja Bergman pidas Liivimaa kuberner Sinowjewi käest kiriklike ehitiste jaoks raha küsimist liiga keeruliseks, nii kutsus ta üles koguduse liikmeid uuele surnuaiale aeda rajama. Vallad ja mõisad võtsid üleskutset tõsiselt ja 8 päevaga ehitati ümber surnuaia 5 jala (~1,5 m) kõrgune kiviaed ja 3 jala (~ 0,9 m) laiune kraav.⁶ 1889 aastal (kultuurimälestiste registris aasta 1899) ehitati vana luukambri (kabeli) asemele Heimtali mõisniku ja kiriku eestkostja F. von Siversi jooniste järgi uus kabel. On säilinud Paistu Maarja koguduse dokument “Kalmistu väravate, luukambri ja kantsli plaanid ja kantsli ehitusleping”.⁷

Joonis 4. Joonis mis on kõige sarnasem valminud kabeliga (EAA.1286.1.209 lk 8).

⁶ Feldmann, Julius. (1925). Paistu kirik ja tema ametikandjad. J.Nurmberg. (lk.13-16)

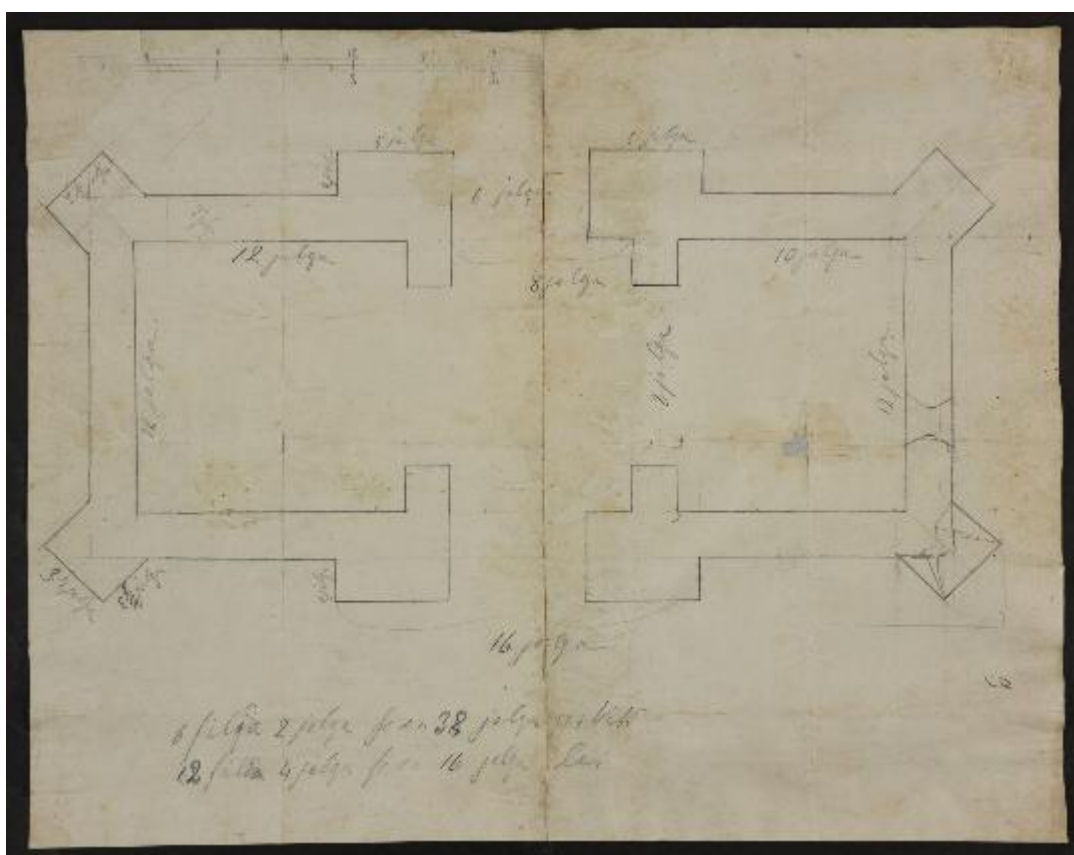
⁷ Kalmistu väravaportaali ja värava, kabeli ning välikantsli plaanid, ehitusleping ja eelarved. Rahvusarhiiv. EAA.1286.1.209. (lk.8).

Joonis 5. kabeli otsvaade (EAA.1286.1.209 lk 7).⁸

⁸ Kalmistu väravaportaali ja värava, kabeli ning välikantsli plaanid, ehitusleping ja eelarved. Rahvusarhiiv. EAA.1286.1.209. (lk. 7)

Eelarvest on näha, et maksumuseks kujuneb kabelil 1501,70. Nagu õpetaja Feldmann 1925 aastal kirjutab lõks uue kabeli ehitus maksma 1500.- vene rubla, seega vaadates eelarvet ja kirja pandud maksumust, jäädi eelarve piiridesse. Rahastati kabeli ehitust hauaplatside müügist kalmistu laiendusel. Uue kabeli mõõtmed olid: 38 jalga pikkust , 16 jalga laiust ning 12 jalga kõrge. Kabel on kahe tiivaga, idatiivas on kabeli osa ja läänetiivas kaminaga ruum oli mõeldud matuseliste kogunemiseks (joonis 6). Kahe ruumi uste avamisega tekkis võimalus suurele matuse seltskonnale ühise matusekõne pidamiseks.⁹ Kahe tiiva vahele jääb väravat meenutav osa, kui kabeli välisüksed avada siis läheksid nagu läbi väravaaluse kalmistule.

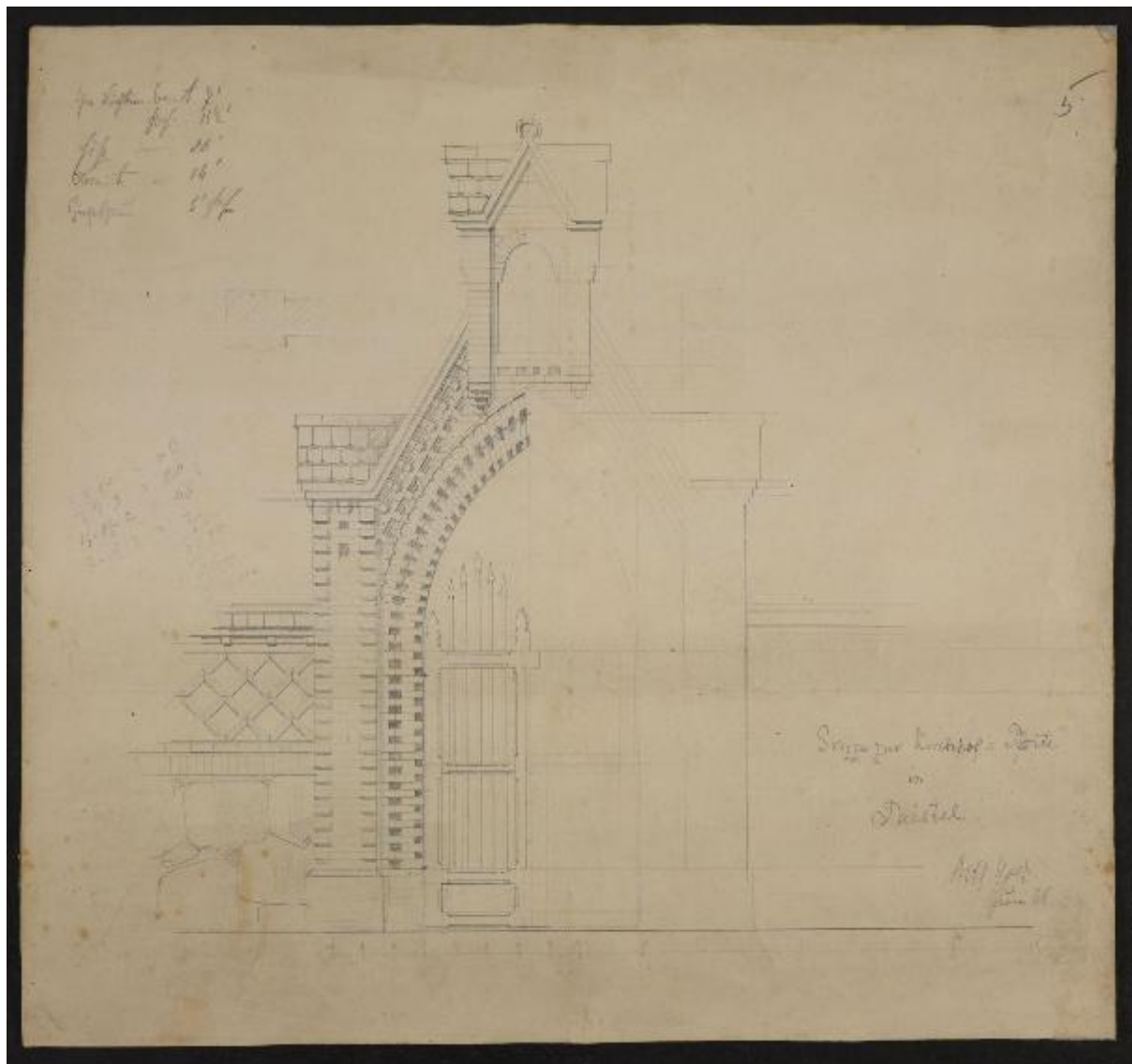

Joonis 6. Põhiplaani joonis koos mõõtudega (paremal kabeli tiib, vasakul ärasaatjatele mõeldud ruum (EAA.1286.1.209 lk 9).¹⁰

⁹ Feldmann, Julius. (1925). Paistu kirik ja tema ametikandjad. J.Nurmberg. (lk.13-16)

¹⁰ Kalmistu väravaportaali ja värava, kabeli ning välikantsli plaanid, ehitusleping ja eelarved. Rahvusarhiiv. EAA.1286.1.209. (lk.9).

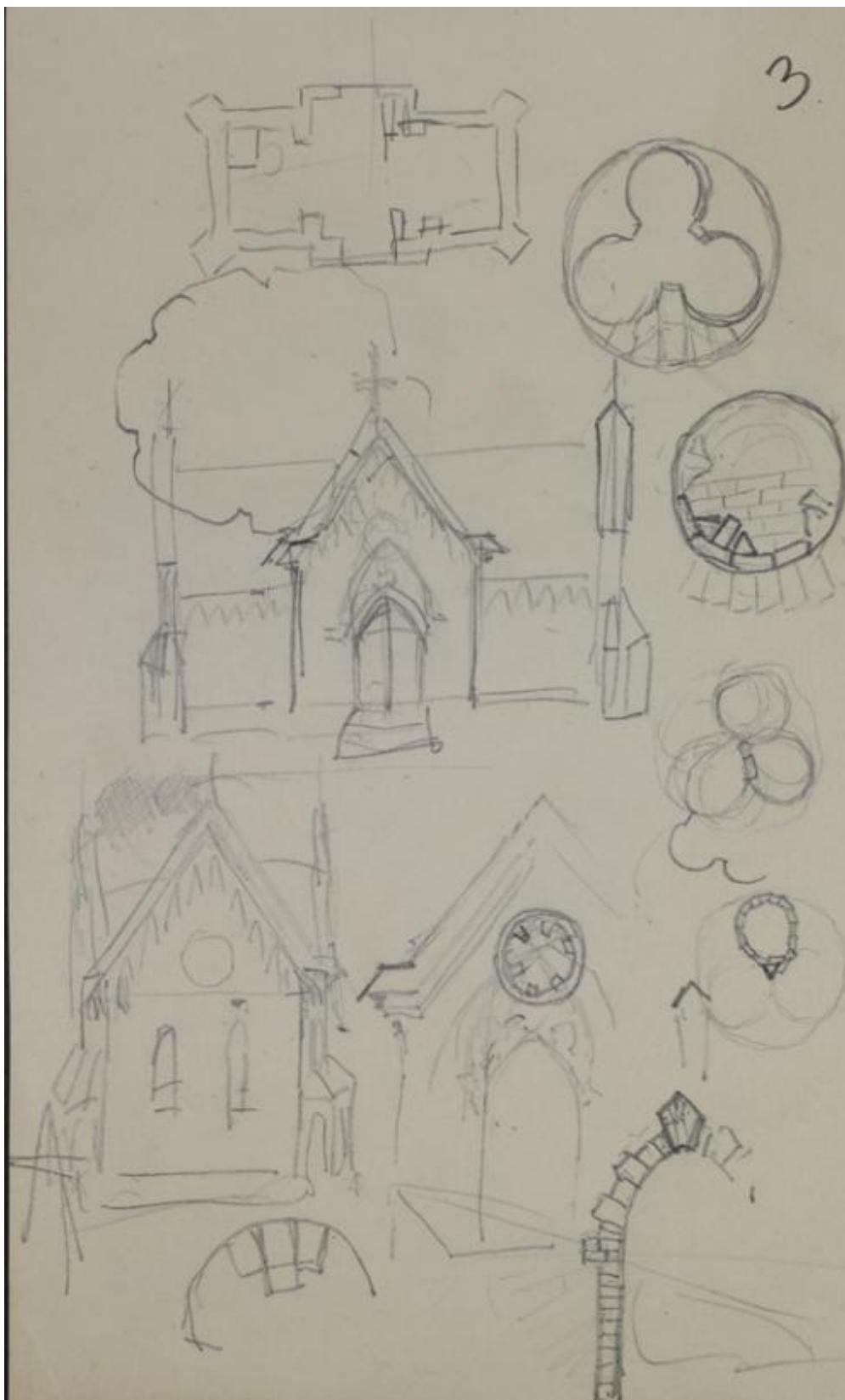
Kalmistu värav valmis 1905 aastal samuti F. von Siversi jooniste järgi (joonis 7) ja läks kirikule maksma 250 vene rubla.¹¹ Siversi joonis on oluliselt detaili rohkem ja uhkem kui valminud värav. Reaalselt valminud värava ja kabeli kohta on ainult eskiis (joonis 8).

Joonis 7. Kalmistu värava joonis (EAA.1286.1.209 lk 5).¹²

¹¹ Kiriklike kultuurimälestiste registreerimiste tööd. O.Silla üliõpilastega tehtud välitöö. Rahvusarhiiv. F55, n 3.

¹² Kalmistu väravaportaali ja värava, kabeli ning välikantsli plaanid, ehitusleping ja eelarved. Rahvusarhiiv. EAA.1286.1.209. (lk.5)

Joonis 8. Eskiis reaalselt valminud kabeli ja värava kohta, samuti on ruumiplaanil näha kamina asukoht (EAA.1286.1.209 lk 3).¹³

¹³ Kalmistu väravaportaali ja värava, kabeli ning välikantsli plaanid, ehitusleping ja eelarved. Rahvusarhiiv. EAA.1286.1.209. (lk.3).

Joonis 8. Paistu kalmistu kabel umbes 1910 aastal¹⁴

Joonisel 9. on näha värava ehitisel puidust väravad, mis on oluliselt tagasihoidlikumad kui Siversi joonisel

Joonis 9. Fotopostkaart, Paistu khk, Paistu surnuaed, värav, kabel, u 1925¹⁵

¹⁴ Viljandimaa, Paistu, kalmistu, rahvas, kabel, u 1910, foto H. Sikk. Viljandi Muuseum VM VMF 310:4 F

¹⁵ Fotopostkaart, Paistu khk, Paistu surnuaed, värav, kabel, u 1925. Viljandi Muuseum VM VMF 518:24 F 9581

Viimase kalmistu laiendamisega 1919 aastal laiendati kalmistu Paistu - Holstre teeni ning kabel ja värav jäid kalmistu sisse (joonis 10.).

Joonis 10. Paistu kalmistu värava ja kabel peale kalmistu viimast laiendamist (Vaher, 1934).¹⁶

Feldmann kirjutab juba 1925 aastal, et kabeli kenad ruumid on muutunud kolikambriteks (Feldmann, 1925).¹⁷ Kabeli kasutamise kohta on kriitiline artikkel ka ajalehes Oma maa, 1926 aastal, kus kirjeldatakse, et kaminaruum on täis ristikaste ja seintel ripuvad pärjad, paremaks ei peeta ka parempoolse- ärasaatmis ruumi seisukorda, kus vedelevad lauajupid ja puutükid, mida vahel kasutatakse hauakaevamise juures, aga kas selleks peab nii suur hoone olema (Oma maa, 27. veebruar 1926. lk 3, v 4.).¹⁸

Nõukogude perioodil kasutati kabeli parempoolset tiiba (ärasaatmis ruumi) sihipäraselt. Kabel ja värav on olnud kogu selle perioodi rahuldavas seisus (joonis 11). Hoone on kaetud kivikatusega, kus on näha vahetatud kive. Ukse kohal olev ümar aken on veel algne, sarnane lahendus oli ka Siversi joonisel. Samuti on värav kaetud kivikatusega ja visuaalselt heas seisus (joonis 12.). Jooniselt 11 ja 12 on näha, et puudub käigurada kabelini ja värava poolne tee on ka täiskasvanud. Minu mälestused Paistu kalmistult on 1970 keskpaigast alates, kui vanematega sai käidud hauaplatse hooldamas ja vanemate sugulaste matustel. Tollel ajal oli kaks varianti, kas saadeti kodust viimsele teekonnale või toimus ärasaatmine kabelist. Minu mäletamist mööda oli juba 1970 keskel korralik tee nii kabelini, kui läbi suure värava. Tööriistu (rehad labidad, kastekannud, kärud) hoiti kabeli vasaku tiiva otsa juures,

¹⁶ Vaher, Max. (1934). Lühike ülevaade Paistu-Maarja ev.lut. usu kiriku ja kihelkonna elust-olust. Paistu-Maarja kogudus. (lk.17-18)

¹⁷ Feldmann, Julius. (1925). Paistu kirik ja tema ametikandjad. J.Nurmberg. (lk.13-16)

¹⁸ Kabel või kolikamber. 1926. Oma Maa, 27.

II.<https://dea.digar.ee/?a=d&d=sakalaew19290924.2.35&srpos=13&e=-----et-25-sakalaew-1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-paistu+surnuaed-----> (vaadatud 12.XI.2024.)

samuti oli vastu kabeli seina toetatud hauakaevamiseks kasutatuavad suured plekitahvlid. Joonisel 13. on näha kabeli lõunapoolse külje seisund 1993 aastal. Joonisel 13. on näha ka teerada, mis on rajatud kabeli lõunapoolsest uksest teeäärse väravani ja puudest, mis on kasvanud kabeli müüri äärde.

Joonis 11. Paistu kabel 1957 aastal.¹⁹

¹⁹ Paistu kalmistu kabel 1957. Herbert Normanni fotokogu. <https://dspace.ut.ee/items/ddb2f301-260a-4984-bd2a-b5e75febc40e>

Joonis 12. Paistu kalmistu värav 1957 aastal.²⁰

²⁰ Paistu kalmistu kabel 1957. Herbert Normanni fotokogu. <https://dspace.ut.ee/items/ddb2f301-260a-4984-bd2a-b5e75feb40e>

Foto13. Matus 1993. aastal, kirstu kantakse välja kabeli lõunauksest.²¹

²¹ Matus 1993. aastal, kirstu kantakse välja kabeli lõunauksest. Meelis Merila erakogu.

2. Hoonete materjalikasutus ja tehnilise seisukorra kirjeldus

Joonis 14. Vaade kabelile lõunast (Paistu Holstre tee poolt) (autori foto)

Joonis 15. Vaade väravale lõunast (autori foto).

2.1. Vundamendid

Mõlema ehitise vundamendi maapealne osa on laotud murtud maakivist, mille vahed on täidetud kivikildude, väiksemate kivide ja mördiga. Kabeli maakivi vundamendile on laotud risti suunas serviti punastest põletatud tellistest siduv kiht. Vundament endub seinast ~70-80mm. Vundamendi paksus on 660mm. Lõunapoolne vundament on osaliselt sammaldunud ja vuugi vahedest on osa mörti eemaldunud. Põhjapoolne vundament on pinnases ja selle seisukorda polnud võimalik tuvastada. Ärasaatmis ruumi seina vastas on hauaplats, mille pidevalt juurde toodud liivaga on hauaplatsi pind tõusnud ~300mm seina pinnale. Ida ja lääne poolt on vundamendi seisund sarnane lõuna suunaga, sammaldunud ja vuugivahedest on mört osaliselt eemaldunud.

Värava vundamendi maakivist alusele on laotud 5 kihti põletatud tellist ja kuuendal kihil on tahutud servad ~45 nurga alla, tekitades seintelt voolavale veele tee maha. Vundament on ~300 mm lai, ida poolses küljes trepp, mis viib läbi võlvaava hauaplatsile. Vundamendi maakivi ja tellis osal on mõned lahtised kivid ja osaliselt puudu olev mört.

Joonis 16. Värava lõunapoolse külje vasaku posti vundamendi kahjustused (autori foto)

2.2. Põrand

Kabeli põrand on laotud tellisparketiga kõikides ruumides (joonis 17). Põranda seisukord on hea, mõnel kivi on pealmine kiht kahjustunud. Lävepakud on samuti laotud punasest tellisest. Põhjapoolse ukse juures on lävepakule peale valatud kiht betooni. Põhjuseks on pinnase kerkimine (juurde vedu) ja sellega on püütud takistada pinnavee sattumist kabeli ruumidesse.

Joonis 17. keskmise ruumi kiviparkett ja lävepakk (autori foto).

Joonis 18. Lõunapoolse ukse kulunud tellistest lävepakk (autori foto).

Joonis 19. Trepiastmed külgvaates (autori foto).

Lõunapoolse ukse lävepaku kivid on kulunud käimisest, paremal pool on kulumus suurem, kuna ruumi sisenetakse pigem paremalt (joonis 18). Lõunapoolse ukse ees on nelja astmega trepp. Trepiastmed on tahutud graniit plokid mõõtudega 320x1800x230mm. Esimene ja teine aste on vajunud osaliselt maasse ja sellest tingituna on vajunud ka kolmas ja veidi ka neljas lävepakuga ühes pinnas olev aste ning trepi kasutamine ruumi sisenemiseks on raskendatud (joonis 19). Teine ja kolmas aste koosnevad kahest eraldi plokist.

2.3. Seinad

Värava ja kabeli seinad on laotud punasest põletatud tellisest. Kabelil seinte ladumisel on kasutatud ristseotisega ladumist.²² Ladumiseks on kasutatud punast põletatud tellist mõõtudega 260x126x62mm, laotud on puhta vuugiga. Ladumiseks on kasutatud lubimörti. Üldiselt on müüride seisund rahuldav, kohati on mört kivide vahelt eemaldunud, aga arvestades hoone vanust ja seda, et pidevalt on kasvanud puud ja põõsad väga seinte lähedal (joonis 11) on kahjustused suhteliselt väikesed. Viilude neogooti stiilis kaunistused on heas seisukorras.

Idapoolisel müüril on akende kohalt osa kivisid pindmiselt murenenud (joonis 20).

Värava ehitise seinad on laotud samuti ristseotisega suurematel pindadel. Värava seintel on kasutatud dekoratiiv vuuki. Värava seinte alumised osad ~1-1,3m kõrguselt on sammaldunud ja vuugivahedest on mört eemaldunud.

Samuti on mördi eemaldumist tugipiilarite otstes katuse neelu kohtades, kus vesi on mördi ära uhtunud (joonis 21). Tugipiilarid põhja ja lõuna küljel on petikaknad, mille pind on krohvitud ja värvitud valgeks. Värv on osaliselt eemaldunud, krohvi seisund on rahuldav. Värava kaare ja völvikaare vahe on samuti krohvitud ja valgeks värvitud. Pinna keskel on tellistest laotud 5 kroonlehega lille motiiv. Völvikaare ja viilu tipu vahel on tellistest laotud risti motiiv (joonis 22). Lõuna ja põhja külg on identse kujundusega. Ida

Joonis 20. Idapoolse seina müür, kus akende kohal on näha kahjustunud tellised müüris (autori foto).

Joonis 21. Posti ots katuse neelu juures (autori foto).

²² Tellismüürid. Ajalugu ja Restaureerimine. Muinsuskaitseamet.
<https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/documents/2024-03/Tellism%C3%BC%C3%BCrid.%20Ajalugu%20ja%20restaureerimine.pdf>

ja lääne külgedel on kolme kroonlehega lille motiiv tellistest laotud ja sisu on krohvitud ja värvitud valgeks (joonis 23).

Joonis 22. Lõunakülje fassaad (autori foto).

Joonis 23. Ida ja lääne seinas olev seest krohvitud ja värvitud lille motiiv (autori foto).

Väravaehitise siseseinad ja völvlagi on krohvitud ja värvitud. Seisund on pigem halb, kuna osaliselt on kaetud sisepinnad orgaanikaga, krohv on mitmest kohast kahjustatud ja värv koorunud (joonis 24). Nagu kabelil on ka värava kahjustused tekkinud sellest, et puud ja põõsad on kasvanud vastu ehitise müüre (joonis 12).

Joonis 24. Väravaaluse ruumi seinad ja lagi (autori foto).

2.4. Katus

Kabeli katus koosneb lööviosa ja tiibade katustest, mis saavad kokku löövi keskel. Praegune kivikatus (profiililt Monier Rubin) on paigaldatud 1990 aastate lõpu poole, dokumente selle kohta ei leidnud, aga tollane kalmistuvaht Maie Sults mäletas, et umbes sellel perioodil uus katus kabelile pandi.²³ Otsaviilud ja tugipiilari otsad on kaetud valtsplekiga. Viilu otstesse on lehtmetailist ristid kinnitatud. Katus on sammaldunud ja neelukohad on puulehti ja oksitais (joonis 25). Katusekonstruktsioonidele ligi ei pääsenud, piirdusin ainult välise vaatlusega.

Värava katus on kaetud kiviprofiilplekiga. Ka selle paigaldamise aega ei õnnestunud tuvastada. Neelukoha nurgad on avatud ja tuulega on tõenäoline, et sademed sattuvad katusekonstruktsioonidele (joonis 26). Kelba lauad hakkavad ka eemalduma katusest, arvatavalt kinnitusvahendite (kruvide korrodeerumise tõttu). Katusekonstruktsioonidele ka juurdepääs puudub ning hinnang on antud välise vaatluse teel.

Joonis 25. vaade katusele lõunaküljele idast (autori foto).

Joonis 26. Katuse neelu koht lõunast vasaku piilari juurest (autori foto).

²³ Vestlus Maie Sultsiga. 23.01.2025, Paistus.

2.5. Avad ja avatäited

Kabeli peauksed on kahepoolsed sissepoole avanevad neogooti stiilile omaste ornamentidega kaunistatud täispuitused (joonis 28). Ukseava mõõdud on 2800x1900mm, ustel lenge ei ole, kinnises asendis toetavad ukse müüri sisepinnale. Põhja ja lõunapoolse ukse avamisega tekib värav kalmistule. Sepishinged kinnituvad läbi põõna poltidega uksetahvli külge kolme poldiga (joonis 27). Hinge vastased on kinnitatud müüri sisse. Ornamentika on ukse tahvlile eraldi kinnitatud. Välisuste seisukord on hea, põhjapoolse ukse alumisel serval on liigsest niiskusest tekkinud värvi koorumine. Sissepääs on lõunakülje parempoolsest uksest, mille küljes on nn. aidalukk (sepislukk). Teised uksest on seest poolt kinnitatud ~1m pikkuste 16mm jämeduste haakidega, millede silmused on kinnitatud vaheseinte sisse (joonis 29).

Joonis 27. Välisukse sisevaade (autori foto).

Joonis 28. Põhjapoolne kabeli uks (autori foto)

Sisemiste uste avad on sarnased välimiste uste avadega, kõrged, kaarjad ja uksetahvlid on kaetud neogooti stiilis ornamentikaga. Sisemised uksetahvlid ei avane kogu ava ulatuses. Sisemised uksest on 2200mm kõrgused, mille kohale jääb dekoreeritud kaar (joonis 30). uksetahvlitel on vertikaalsed sepishinged, mis on kinnitatud uksetahvli külge kolme poldiga.

Joonis 29. Ukse seestpoolt kinnitamise haak (autori foto).

Hinge vastused on seina sisse kinnitatud (joonis 30). Siseuste seisukord on hea, vaatlusel ei tuvastanud niiskuse ega muid kahjustusi.

Joonis 30. Siseukse hing (autori foto)

Ärasaatmis ruumil ja kaminaruumil on kummalgi kaks akend, mis on identsed oma ehituselt ja suuruselt. Aknad on neogootlikult kaarja ülemise osaga, akna mõõtmed on 1670x575mm. Aknad on ühekordsed, puitraamiga, 6 ristkülikukujulist klaasi, mis on eraldatud prosspulkadega, nende kohal on kõrvuti kaks kaarjat gooti stiilis klaasi ja nende vahe raami otsaga täidab teemanti kujuline klaas (joonis 31). Akna kohal on tellise laiune seinast eenduv karniis.

Joonis 31. Kabeli aken, ida külje parem pool

Idapoolse ruumi ühel aknal on puudu parem alumine klaas ja vasakpoolisel on aknal on paremalt kolmas klaas asendatud plekiga, mille sisse on paigaldatud nõukogude ajast pärinev ventilatsioonirest. Ülemine teemanti

kujuline klaas on puudu ja on seestpoolt plekiga kaetud. Aknad ei ole lahti käivad. Klaasid on paigaldatud kitiga, osade ruutudel on kitt eemaldunud ja klaasi hoiavad ainult neli väikest

naela. Läänepoolsetel akendel on kõik klaasid terved, kitt on enamjaolt eemaldunud ja raamide värvkate on koorunud, raami alumisel põikpuul on näha kerget vetikate kasvu.

Joonis 32. Lõunakülje viilu aken (autori foto).

Joonis 33. Põhjapoolse viilu ümar aken (autori foto).

Lõunapoolsel viilul, ukse kohal on ümar aken millel on risti prosspulgad. Joonisel 11 on näha, et 1957 aastal oli seal veel originaal, neogooti kujundusega aken, 1993 aastal oli juba selline, mis on siiani säilinud. Ümber akna on tellistest serviti laotud ümar karniis. Ümar aken on kinnitatud kolme naelaga, mis on löödud vuugi vahele (joonis 32). Klaasid on kinnitatud liistuga, värvkate on prosspulkadelt eemaldunud. Põhjapoolse külje viilul on samuti ümar aken, sellel on üks ruudukujuline klaas ning aken on paigutatud nii, et ruudu tipud on alla ja üles suunas. Akna raam on veidi väiksem kui ava, aken on kinnitatud seitsme naelaga, mis on löödud vuugi vahele. Klaas on kinnitatud igast küljest kolme väikese naelaga (joonis 33).

2.6. Interjäär ja viimistlus

Täisvõlv ruumid, mis on laotud põletatud savitellisest on krohvitud seestpoolt lubikrohviga. Viimane viimistluskiht on kahe tooniline õrnroosa ülemine osa ja alumine on ebamäärane tumedam roosa (joonis 34) ~1500mm kõrgusele põrandast. Värv on osaliselt koorunud ja vasakul, akna all on niiskuskahjustus, mida on näha ka 1993 aasta fotol (joonis 37). Ärasaatmis ruumi ukseavas on koorunud kaasaegsete värvikihtide alt arvatavalt originaal värvilahendus rohekas hall alumine osa, pruunikat tooni horisontaalne ehisjoon laiusega ~50 mm ja koobaltsinine ülemine osa (joonis 35). Sinist värvi on ruumide seintel ja võlvidel igas ruumis paljastunud. Alumisest toonist on vähem ja ebamääraseid näiteid, kaminaruumis on kaminal tumedam toon. Interjäär on pigem halvas seisus, esineb niiskusest tekkinud kahjustusi ja viimaste viimistluskihtide koorumisi.

See, et kabelis on kamin algselt sisse ehitatud ja säilinud siiani oli minu jaoks üllatus. Kahjuks on selle ruumi saatus juba 1920-datest olla kolikamber jätkunud siiani (joonis 36).

Joonis 34. Ärasaatmisruum 2025 aasta kevadel (autori foto).

Joonis 35. Arvatav algne värvilahendus parema tiiva ukseavas (autori foto).

Joonis 36. Kaminaruumi kaminal on jäljed hallikasrohelistest alumisest värvikihist

Joonis 37. Ärasaatusruumi interjöör 1993 aastal.²⁴

3. Väärtused

Paistu kalmistu kabeli ja värava näol on tegemist gooti stiilis ansambliga, mis on säilinud terviklikult ja enamjaolt algsete detailidega. Avatud kabeliustest tekkiv värav kalmistule ja välikantslile, mis on ehitatud samal ajal värava ja kabeliga. Vasakpoolses tiivas asuv kaminaga ruum ära saatjatele ja siiani algsel kujul säilinud kamin. Detailirohked neogooti stiilis välis- ja siseuksed ning ida- ja läänetiiva aknad püüavad huviliste pilke. Mulgi uhkus ja Heimtali mõisnik von Siversi lennukad ideed on vormunud suurepäraseks vaatamisväärsuseks, mida toetavad kalmistule maetud rahvusliku liikumise tegelaste ja kultuuriinimeste uhked hauatähised. Samuti on kalmistul hulgaliselt malm-, sepi- ja graniit hauatähiseid ning metallist hauapiirdeid.

²⁴ Ärasaatusruumi interjöör 1993 aasta matustel. Meelis Merila erakogu.

4. Säilitamis ettepanekud

1. Kabeli katuse neelukohad peaks igal sügisel puhastama kogunenud lehtedest ja rämpsust, et vältida katusekonstruktsioonide ja võlvide veekahjustusi. Katuse vajab samblaemaldust ning kaitsekihiga katmist, et säilitada katusekivi ja pikemas perspektiivis kogu katuse ja katusekonstruktsiooni pikaajaline säilimine.
2. Idapoolse seina kahjustunud kivid tuleb konserveerida edasise lagunemise peatamiseks.
3. Kabeli lõunapoolne trepp tuleb lahti võtta, teostada aluspinna tööd ja astmed uuesti paigaldada, et tekiks võimalus kalmistu külalisel kas või surnuaiapähal käia kabelist läbi ja vaadata suurepärasest ehitist.
4. Kabeli elektrisüsteem on alla igasugu arvestust, uus kaabel on toodud kabelisse, aga sellise elektrisüsteemiga nagu praegu kabelis on ei tohiks elektritarbijaid küll kasutada. Et mitte rohkem sisepindasid rikkuda saaks uue kaabelduse paigutada vana kaabelduse jälgedes. Kaablite "peitmist" seina sisse esialgu ei pea oluliseks, see tuleks kõne alla kui kogu interjöör läheb restaureerimisele.
5. Kabeli põhjapoolse ukseesise pinnasetöödega tuleb teed ja rajad viia allapoole kabeli põrandapinda, et ei tekiks pinnavee kabelisse voolamist/imbumist. Võimalik, et tuleb teha enne kabelit üks sadevete äravool. Kabeli seinaga kontaktis oleva hauaplatsi pinnas tuleb isoleerida kabeli seinast, põhjuseks jälle niiskusekahjustused.
6. Ida ja läänetiiva akende raamid tuleb kriitiliselt üle vaadata ja vajadusel vahetada alumine põikpuu. Aknaraamid puhastada ja värvida linaõlivärviga ning uuesti olemasolevad klaasid paigaldada kitiga. Puudu olevad klaasid tuleb lõigata vanast lainetavast klaasist.
7. Kabeli vundament ja sammaldunud müür tuleb pesta ja puhastada samblast. Lahtised vuugid puhastada ja täita uuesti lubimördiga.
8. Põhja ja lõuna viilu nõukogudeaegsete ümmarguste akende asemele valmistada repro vanade piltide ja von Siversi jooniste järgi.
9. Kabeli interjööri korrastamist tuleb alustada siseruumide koristamisega. Tuleb teha täpsemad värviuuringud tuvastamiseks kas koorunud viimaste viimistluskihtide alt paistev koobaltsinine on algne värv. Tuleks kaaluda lahtise nõukogudeaegse värvikihistuse eemaldamist ja algse värvikihi konserveerimist.

10. Kabel peaks olema vähemalt surnuaiapühadel avatud külastajatele vaatamiseks, paljudel ka meenutamiseks.
11. Värava kõige kriitilisem töö on sambla eemaldamine välisseintelt, vuukide puhastamine ja lubimördiga uuesti vuukide täitmine.
12. Katusekatte vahetamine sama profiili ja värviga kivi vastu mis on kabelil. Paigaldatud plekk katus on hoidnud ära suuremad kahjustused, aga paigalduskvaliteet ja kriiskav punane värv ei ole selle ehitise jaoks sobivad. Katust vahetades saab üle vaadata ka katusekonstruktsioonid ja vajadusel vahetada kahjustunud osad.
13. Värava krohvitud ja värvitud dekoorelemendid fassaadidel tuleb puhastada ja värvida ajastukohase värviga.
14. Värava sisepinnad, võlv ja seinad tuleb puhastada orgaanikast, teha lubikrohviga parandused, kus on selleks vajadus ja uuesti värvida.

Kokkuvõte

Paistu kalmistu kabel ja värav on rahuldavas seisundis, kuid edaspidiseks säilitamiseks peab ette võtma konserveerimistöid. Põhiline probleem mõlema ehitise juures on niiskusest tekkinud kahjustused. Peamiseks põhjuseks on olnud puud ja taimed, mis on tihedalt vastu ehitist olnud ja sellega võtnud ära kuivamise võimaluse. Idakülje akende kohal olev seinakivide kahjustumine on just sellpärast tekkinud ning vajab kiiret konserveerimist edasise lagunemise peatamiseks. Samuti on kiiret sekkumist vaja kabeli põhjakülje pinnase probleemi lahendamiseks, tänav on kõrgemale kerkinud kui kabeli põrand. Viljandi Vald ja Muinsuskaitseamet peaksid tööde teostamise järjekorra ja mahu kokku leppima ning ma loodan, et sellest tehtud tööst on abi mõistlike lahenduste leidmisel.

Teine küsimus mida otseselt ei käsitletud on kabeli otstarve, matmiseks ei ole ammu kasutatud ja kolakambriks on liiga väärtuslik. Äkki saab kabeli kuidagi siduda urniseina ja tuhapuiste alaga?

Kasutatud kirjandus ja teised allikmaterjalid.

Arhiiviallikad

Fotopostkaart, Paistu khk, Paistu surnuaed, värav, kabel, u 1925. Viljandi Muuseum VM VMF 518:24 F 9581

Kalmistu väravaportaali ja värava, kabeli ning välikantsli plaanid, ehitusleping ja eelarved. Rahvusarhiiv. EAA.1286.1.209.

Kiriklike kultuurimälestiste registreerimiste tööd. O.Silla üliõpilastega tehtud välitöö. Rahvusarhiiv. F55, n 3.

Paistu kirikumõisa maade plaan 1908, Rahvusarhiiv, EAA.3724, n 5, s 2766

Viljandimaa, Paistu, kalmistu, rahvas, kabel, u 1910, foto H. Sikk. Viljandi Muuseum VM VMF 310:4 F

Publitseerimata allikad

Matus 1993. aastal, kirstu kantakse välja kabeli lõunauksest. Foto Meelis Merila erakogu.

Merila, Meelis. (2022). Metallist hauatähised kalmistutel, Paistu kalmistu näitel. TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia. (lk. 23).

Ärasaatmisruumi interjäär 1993 aasta matustel. Meelis Merila erakogu.

Internetiallikad

Kabel või kolikamber. 1926. Oma Maa, 27.

II. <https://dea.digar.ee/?a=d&d=sakalaew19290924.2.35&srpos=13&e=-----et-25-sakalaew-1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-paistu+surnuaed-----> (vaadatud 12.XI.2024.)

Paistu kalmistu kabel 1957. Herbert Normanni fotokogu. <https://dspace.ut.ee/items/ddb2f301-260a-4984-bd2a-b5e75fabc40e>

Paistu kalmistu, Kultuurimälestiste register,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=27500>
(30.04.2025)

Paistu kalmistu asukoht, Maa- ja Ruumiamet,
<https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/maainfo>

Tellismüürid. Ajalugu ja Restaureerimine. Muinsuskaitseamet.
<https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/documents/2024-03/Tellism%C3%BC%C3%BCrid.%20Ajalugu%20ja%20restaureerimine.pdf>

Kirjandus ja publitseeritud allikad

Feldmann, Julius. (1925). Paistu kirik ja tema ametikandjad. J.Nurmberg. (lk.13-16)

Merila, M. (2023). Sepisristide elementide valmistamise tehnoloogia Paistu kalmistu ristide näitel [TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia]. <https://hdl.handle.net/10062/90185>

Vaher, Max. (1934). Lühike ülevaade Paistu-Maarja ev.lut. usu kiriku ja kihelkonna elust-olust. Paistu-Maarja kogudus. (lk.17-18)

Suulised allikad

Vestlus Maie Sultsiga. 23.01.2025, Paistus.

Kabeli ehitamise eelarve

Joonis 36. Kabeli ehitamise eelarve (RA, EAA.1286.1.209)

Kabeli vaated

Joonis 37. Vaade kabelile lõunas suunast (autori foto)

Joonis 38. Vaade kabelile lääne suunast (autori foto).

Joonis 39. Vaade kabelile põhja suunast (autori foto).

Joonis 40. Vaade kabelile ida suunast (autori foto).

Joonis 41. Elektripaigaldiste seisukord ärasaatmisruumis (autori foto).

Joonis 42. Kaminaruumi sisevaade (autori foto).

Joonis 43. Värava vaade põhja poolt (autori foto).

Joonis 44. Värava vaade ida suunast (autori foto).

Joonis 45 Vaade välikantslile kabeli põhjapoolse ukse eest (autori foto).